

ОСОБЛИВОСТІ ПРОЯВУ ДЕЗАДАПТИВНОЇ ПОВЕДІНКИ В ЕМОЦІЙНО ДЕПРИВОВАНИХ ДІТЕЙ МОЛОДШОГО ШКІЛЬНОГО ВІКУ

Цумарєва Н. В.

старший викладач кафедри психології та педагогіки

Кропивницький інститут

Університету сучасних знань

вул. Полтавська, 40, Кропивницький, Україна

orcid.org/0000-0002-4005-0745

nata_tsumareva@ukr.net

Ключові слова: *діти-сироти, прийомні діти, адаптація, дезадаптація, дезадаптивна поведінка, емоційна депривація, прояви дезадаптивної поведінки.*

Стаття присвячена дослідженню особливостей прояву дезадаптивної поведінки емоційно депривованих дітей молодшого шкільного віку. На основі теоретичного аналізу проаналізовано сучасний стан вивчення проблеми адаптації дітей до умов навколишнього соціального середовища. Автором визначено зміст категорій «адаптація», «дезадаптація», та «дезадаптивна поведінка».

У процесі теоретичного аналізу описано умови формування дезадаптації дітей в умовах інтернатного закладу та неблагополучної сімейної атмосфери. Розкрито поняття психологічної дезадаптації, яке формується внаслідок порушення механізмів адаптації дітей в умовах емоційно збідненого середовища.

Систематизовано та зіставлено теоретичні підходи до поняття «дезадаптивна поведінка» та проаналізовано його зміст, причини, форми прояву. Описано, що дезадаптація проявляється на об'єктивному та суб'єктивному рівнях. Вказано на негативні прояви дезадаптивної поведінки та їх вплив на формування підростаючої особистості. Розкрито, що дезадаптивна поведінка веде до змін усієї структури особистості. Зокрема, вона призводить до виникнення невротичних станів, емоційних порушень, проблеми у навчанні та вихованні, змін ціннісно-мотиваційної сфери, патохарактерологічних дисфункцій, формування девіантної поведінки, втрати соціального статусу, суїциду.

На основі результатів проведеного дослідження за методикою «Карта спостереження» Д. Стотта та зіставлення їх з комплексом методик, підібраних для виявлення особливостей прояву емоційної депривації, автор виділяє ряд симптомокомплексів, які є характерними для дезадаптивної поведінки. Найбільш значущими ознаками дезадаптивної поведінки виступили такі симптомокомплекси як: брак довіри по відношенню до нових речей, людей, ситуацій; депресія; тривожність по відношенню до дорослих; асоціальність та ворожість по відношенню до дорослих.

Автором акцентується увага на можливості профілактики виникнення дезадаптивної поведінки через здійснення соціально-психолого-педагогічного супроводу на кожному етапі процесу адаптації емоційно депривованих дітей.

PECULIARITIES OF DESADAPTIVE BEHAVIOR AMONG EMOTIONALLY DEPRIVED CHILDREN OF PRIMARY SCHOOL AGE

Tsumarieva N. V.

*Senior Lecturer at the Department of Psychology and Pedagogy
Kropyvnytskyi Institute
of the University of Modern Knowledge
Poltavska str., 40, Kropyvnytskyi, Ukraine
orcid.org/0000-0002-4005-0745
nata_tsumareva@ukr.net*

Key words: *orphaned children, adopted children, adaptation, desadaptive behaviour, emotional deprivation, manifestations of inappropriate behaviour.*

The article is devoted to the peculiarities of the desadaptive behaviour among emotionally deprived children of primary school age. The current state of research on the adaptation of children to the social environment has been overviewed on the basis of theoretical analysis. The author clarifies the meaning of the terms “adaptation”, “desaptation”, and “desadaptive behavior”. The work describes the conditions under which children staying in residential institutions and in a dysfunctional family environment, suffer from a lack of adaptation. It is also analyses the concept of psychological dysfunction resulting from the violation of mechanisms for the adaptation of children in an emotionally impoverished environment.

Theoretical approaches to the concept of “desadaptive behavior” have been systematized and compared, as well as its content, causes, forms have been analyzed. It has been argued that desadaptation occurs at objective and subjective levels. Negative effects of desadaptive behaviour and their impact on the formation of the rising personality have been indicated. It has been defined that desadaptive behaviour leads to changes in the entire structure of the person. In particular, it leads to neurotic conditions, emotional disorders, problems in education and training, changes in the value-motivational sphere, pathocharacterological dysfunctions, deviant behaviour, loss of social status, suicide.

The author identifies a number of symptomacoclexes typical of misadaptive behavior. They are distinguished on the basis of the results of the conducted research according to the methodology “Map of observation” by D. Stott and comparing them with a complex of methods, chosen for identification of peculiarities of expression of emotional deprivation. The author identifies a set of symptom-complex, typical for desadaptive behaviour. They were distinguished according to the results of the research which was conducted on the basis of the methodology “Map of observation” by D. Stott and comparison with a complex of methods, chosen for identification of peculiarities of emotional deprivation.

The most significant signs of desadaptive behaviour were such symptom-complexes as lack of trust in new things, people, situations; depression, anxiety towards adults; and antisocial and animosity towards adults.

The author discloses the possibility of preventing desadaptive behaviour through socio-psychological and pedagogical support at every stage of the process of adaptation of emotionally deprived children.

Постановка проблеми. Проблема дезадаптивної поведінки дітей досі залишається актуальною для психологічної науки та практики, що підтверджується фактами щорічного зростання різноманітних форм її проявів. Ця тенденція вказує на

те, що існує непослідовність, неефективність та розрізненість теоретичних та практичних методів вирішення цієї проблеми з боку суспільства.

Проблема адаптації дітей молодшого шкільного віку до умов навколишнього соціального

середовища залишається важливою складовою питання збереження психічного здоров'я підростаючого покоління. Особливого значення ця проблема набуває в ситуації тривалого перебування дитини в несприятливих середовищних умовах, в яких вона потрапляє в інтернатних закладах, а також неблагополучній сімейній атмосфері. В результаті довготривалого перебування дитини в емоційно збідненому середовищі формується особливий вид психічної депривації – емоційна. Останніми роками, за спостереженнями шкільних психологів, спостерігається тенденція зростання появи явища емоційної депривації у дітей із родин, які зовні вважаються благополучними. Раніше прояви емоційної депривації спостерігалися здебільшого у дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, тепер емоційно депривованих дітей все частіше виявляють в звичайних сім'ях, що свідчить про емоційно збіднене родинне середовище.

Г.М. Прихожан Н.Н. Толстих [1] зазначали, що середовище, в тому числі й сімейне, яке є збіднене емоційними стимулами, приводить до негативних наслідків та змін в психічній сфері дітей. В.В. Ахметова [2] вказувала, що результатами емоційної депривації у дітей є комплекс негативних психічних новоутворень, які без вчасної психологічної, педагогічної та соціальної допомоги можуть стати сталими особистісними властивостями. Г.М. Бевз [3] відзначає, що прояви емоційної депривації є досить широким – від легких емоційних порушень до спотворень усєї емоційної сфери особистості та розвитку психічних порушень. Одним із негативних результатів емоційної депривації є прояви дезадаптивної поведінки у дітей.

Проблема дезадаптації є міждисциплінарною, оскільки розглядається в літературних джерелах з медичної, психологічної, соціальної, педагогічної та юридичної точок зору. Проте ще й досі не вироблено єдиної думки щодо дієвих методів профілактики та подолання дезадаптивної поведінки у дітей. Негативними результатами дезадаптації дітей є не тільки особисті психологічні проблеми (несамостійність, інфантильність, агресивність, відчуженість, депресивність та ін.), але й асоціальні прояви (злочинність, алкоголізм, наркоманія, самогубства.). Отже, важливим завданням держави є раннє виявлення, профілактика та корекція дезадаптивної поведінки дітей.

І.В. Ярославцева [4] зазначає, що питання, пов'язані з адаптаційними можливостями дітей в інтернатних закладах та несприятливих сімейних обставинах повинні розглядатися у двох аспектах: як адаптація до умов проживання і виховання в інтернатному закладі та як адаптація дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування до соціального середовища.

Проблему адаптації дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування вивчали як зарубіжні, так і вітчизняні дослідники. Серед них такі науковці як Дж. Боулбі, Й. Лангмейєр, Б. Лофенфельд, З. Матейчек, Р. Перрон, Р.А. Спітц, Т.Г. Бохан, Е.В. Галажинський І.Ф. Демент'єва, І.Б. Дерманова, Г.В. Залевський, В.М. Зубкова, Б.А. Куган, І.А. Погодін, Н.М. Попова, А.М. Прихожан, Д.В. Рязанов, Г.М. Сапожнікова, Т.А. Толстих, Я.М. Раєвська та ін. Але, розглядаючи проблему адаптації та дезадаптації, науковці дають їй неоднозначне трактування, розділяють або отождожують із поняттям соціалізації, виділяють розрізнені класифікації її типів. Більшість науковців досліджують в основному соціальну дезадаптацію дітей в різні вікові періоди, яка виникає в умовах деприваційного впливу інтернатного середовища, не приділяючи достатньої уваги адаптаційним можливостям дітей в умовах проживання в інтернатах, дитячих будинках та названих сім'ях. Тому нам здається важливим і необхідним проаналізувати різні точки зору науковців з даної проблеми для виявлення загальних закономірностей адаптаційних можливостей дітей молодшого шкільного віку та проявів дезадаптивної поведінки.

У загальному визначенні дезадаптація являється порушенням взаємодії особистості з середовищем. Науковці П.Б. Ганнушкін, В.В. Ковальов, В.П. Кащенко, А.Є. Лічко, К. Леонгард, М. Роттер та ін. цим терміном позначали випадки, пов'язані зі стійкими відхиленнями в розвитку особистості. Сучасні дослідники С. Кіней, М. Робс, Дж. Сулер, С.А. Белічева, Т.П. Вільчинська, А.В. Фурман, Н.Ю. Максимова та ін. позначають цим терміном стан нездатності особистості пристосуватися до соціального середовища.

С.А. Белічева [5], вдаючись до етимологічного аналізу даного терміну, відзначає, що слово «дезадаптація» є похідним від лат. префікса *dez* або фр. *des*, що означає зникнення, знищення та визначається як невідповідність соціопсихологічного і психофізіологічного статусу людини вимогам ситуації життєдіяльності, що перешкоджає адаптації до умов середовища. Автор виділяє декілька типів дезадаптації дітей: патогенну (зумовлюється патологіями нервової системи та нервово-психічними захворюваннями), психогенну (спричиняється несприятливою соціальною, шкільною, сімейною ситуацією.), психосоціальною (пов'язана зі статевовіковими та індивідуальними психологічними особливостями дитини) та соціальною (виявляється в асоціальних формах поведінки та деформації соціальних установок).

За С. Кінлей [6] дезадаптація виявляється як на об'єктивному рівні (через певний тип поведінки особистості у групі чи колективі), так і на суб'єктивному (через психоемоційні зрушення) рівні.

На думку Л.М. Бережної [7] термін «деадаптація» є протилежним по значенню поняттю «адаптація» і трактується як процес, пов'язаний з переключенням з одних умов життя і звичаням до інших.

А.В. Фурман під деадаптацію розуміє «процес дисгармонійного розвитку особистості, коли виникає неузгодженість цілей та результатів, що є джерелом психічного напруження і дискомфорту» [8, с. 67].

Л.В. Мардахаєв [9] деадаптацію розглядає як процес, прояв і результат. Деадаптація як процес – це зниження адаптаційних можливостей в умовах середовища в цілому або в певних умовах (в дитячому садку, класі, групі). Деадаптація як прояв, на думку автора, є зовнішньою характеристикою неблагополуччя, яке проявляється в нетиповій поведінці, відношенні і результативності діяльності в умовах даного середовища. Деадаптація як результат виявляється в порівняльній оцінці якісно нового, що не відповідає середовищним умовам, нетипового для людини за рівнем її колишніх можливостей поведінки і ставлення до діяльності та оточення.

Отже, деадаптація є складним соціально-психологічним процесом і характеризується неадекватністю комунікативних навичок, дезорганізацією поведінки, невпевненістю у власних силах та недовірливим внутрішньо-особистісним ставленням.

Найбільш вразливими категоріями щодо виникнення деадаптації є діти, оскільки вони є найбільш піддатливими до зовнішніх впливів. Деадаптовані діти не можуть нарівні з адаптованими пристосуватися до умов середовища або цей процес є утрудненим, що негативно позначається на їх розвитку.

Перейдемо до аналізу поняття деадаптивної поведінки.

М. Робс [10] зазначає, що в соціологічній науці деадаптивна поведінка розуміється як відсутність адаптації до будь-яких вимог і норм. Проте такий погляд не містить пояснення деадаптації. На відміну від цього, в психології деадаптивна поведінка розглядається більш широко.

Так, Т.П. Вільчинська [11] визначає її як низьку здатність до адаптації в нових умовах. Деадаптованість дітей призводить до виникнення неадекватної, некерованої та погано контрольованої дорослими поведінки, через що виникають конфлікти у спілкуванні з дорослими та дітьми, а також проблеми у навчальній та вихованій діяльності.

Л.Ю. Кримчак описує деадаптивну поведінку через поняття «ригідність», тобто неспроможність особистості корегувати програму власної діяльності відповідно до вимог та змін ситуації [12].

Ю.Г. Єгакова [13] деадаптивну поведінку описує через конкретну поведінку в конкретній ситуації, в якій індивід не виявив достатньої здібності до адаптації і не зумів адекватно вирішити цю ситуацію.

Н.Ю. Максимова [14] деадаптивну поведінку розуміє як один із проявів девіації та психічного нездоров'я.

Ю.А. Александровский [15] визначає її як стан фрустрації, що активує захисні механізми психіки, а також пов'язує її з особистісною характеристикою, що відповідає застрягаючому типу акцентуації.

О.А. Мартиненко [16] деадаптивну поведінку розглядала двоюко: як короткий, ситуативний стан та як складний, довготривалий стан. В першому випадку вона викликається новими, незвичними факторами середовища і сигналізує про порушення рівноваги між психікою та зовнішнім середовищем. Такий стан швидко проходить, активізує внутрішні резерви для пошуку нових шляхів до адаптації та є обов'язковим компонентом адаптаційного процесу. В другому випадку, деадаптивна поведінка є тривалим станом, який викликається функціонуванням психіки на межі її регуляторних та компенсаторних можливостей, що виражається у неадекватному реагуванні та поведінці особистості.

Таким чином, ми бачимо розрізненість теоретичних моделей щодо поняття деадаптивної поведінки. Проте, всі автори сходяться на думці про те, що деадаптивна поведінка виникає внаслідок порушення процесу адаптації та призводить до деформацій всіх структурних компонентів особистості, викликаючи невротичні стани, емоційні порушення, проблеми у навчанні та вихованні, зміни ціннісно-мотиваційної сфери, патохарактерологічні дисфункції, формування девіантної поведінки, втрату соціального статусу, вчинення суїциду тощо. Деадаптивна поведінка є симптомом ускладнень психічного розвитку та ускладнює його в умовах, що склалися.

Нерідко поняття «деадаптація» корелює з депривацією, особливо з її емоційним типом. Так, засновники теорії психічної депривації Й. Лангмеєр і З. Матейчек [17] описують ряд симптокомплексів, які сформувався під впливом емоційної депривації, серед яких яскраво вираженою є деадаптація.

І.Б. Назарова [18] відмічає, що відсутність можливостей задовольняти вроджені потреби в безпеці, приналежності і любові, у взаємодії з іншими людьми, негативно позначається на стані організму і детермінує розвиток деприваційного синдрому, який характеризується специфічним розвитком особистості, не завжди адаптованої в соціумі.

Дж. Сулер [19] зазначає, що депривовані діти-сироти потребують додаткової уваги з боку дорослих та підтримки однолітків, тому що відчувають труднощі процесу адаптації в соціумі.

Я.М. Раєвська [20], описуючи можливості та умови адаптації дітей-сиріт, відмічала, що цей процес ускладнений через те, що перебуваючи в умовах довготривалої депривації, діти набувають своєрідних порушень в емоційній сфері.

Для вироблення ефективної стратегії подолання дезадаптивної поведінки, слід розглянути особливості її прояву. Пристосування дітей до тих чи інших видів діяльності, зміни місця проживання, виховання в умовах неблагополучної сімейної атмосфери, проблеми у взаємодії з однолітками, психоемоційні навантаження та психологічні травми, першою чергою, стосується її соціально-психологічних адаптаційних можливостей. Таким чином, актуальності набуває питання наслідків емоційної депривації як фактора зниження адаптаційних можливостей дітей та формування дезадаптивної поведінки.

Метою статті є дослідження особливостей прояву дезадаптивної поведінки в емоційно депривованих дітей молодшого шкільного віку, що дасть можливість раннього виявлення, діагностики та корекції.

Виклад основного матеріалу. Для проведення емпіричного дослідження особливостей прояву дезадаптивної поведінки в емоційно депривованих дітей молодшого шкільного віку ми обрали методику «Карта спостережень» Стотта [21], оскільки вона дає можливість виявити одразу багато показників дезадаптивної поведінки, виявити труднощі адаптації та оцінити картину емоційного стану дитини. В основі методики лежить фіксація форм дезадаптованої поведінки за результатами тривалого спостереження за дитиною.

Карта спостережень містить 198 фрагментів поведінки (симптомів), які згруповані у 16 симптомомокомплексів: недовіра до нових людей, речей

та ситуацій; депресія; занурення у себе; тривожність по відношенню до дорослих; ворожість по відношенню до дорослих; тривожність по відношенню до дітей; асоціальність; ворожість по відношенню до дітей; непосидючість; емоційне напруження; невротичні симптоми; несприятливі умови середовища; сексуальний розвиток; розумовий розвиток; захворювання; органічні порушення та фізичні дефекти.

Дані, отримані за цією методикою, у нашому дослідженні ми співставляли з комплексом методик, підібраних нами для виявлення особливостей прояву емоційної депривації (шкала кольорового діапазону настрою А.Н. Лутошкіна, тест-опитувальник емпатичних тенденцій А. Меграбієна та Н. Епштейна, тест фрустрації Розенцвейга, шкільний тест тривожності Філліпса, «Оціночна шкала емоційних проявів дитини» Й. Шванцари та проєктивна методика «Будинок-дерево-дюдина» Дж. Бука).

Усього в дослідженні взяли участь 180 дітей молодшого шкільного віку, об'єднані нами в три групи: діти-сироти, діти із прийомних сімей, діти із звичайних сімей (контрольна група). Отримані дані за методиками ми піддали кількісному та якісному аналізу із застосуванням однофакторного дисперсійного аналізу ANOVA.

Результати порівняння середніх значень у досліджуваних групах з різним рівнем прояву емоційної депривації показали, що за проявами дезадаптивної поведінки спостерігаються статистично значущі відмінності на рівнях $p \leq 0,01$, $p \leq 0,05$ між дітьми-сиротами і дітьми зі звичайних сімей за такими показниками як: брак довіри до нових речей, людей, ситуацій, депресія, тривожність по відношенню до дорослих, ворожість по відношенню до дорослих, асоціальність (табл. 1).

У даній таблиці представлені дані, що описують критерій множинного порівняння середніх у однофакторному дисперсійному аналізі ANOVA, де ** – рівень значущості $p \leq 0,01$ та * – рівень значущості $p \leq 0,05$. За іншими показниками дезадаптивної

Таблиця 1

Порівняння середніх величин дезадаптації у групах дітей за критерієм Тьюки

Змінні	Діти-сироти – названі діти		Прийомні діти – звичайні учні		Діти-сироти – звичайні учні	
	(I-J)-я різниця середніх	Значення	(I-J)-я різниця середніх	Значення	(I-J)-я різниця середніх	Значення
Брак довіри до нових речей, людей, ситуацій	4,594	0,095	2,337	0,529	6,931**	0,003
Депресія	4,042	0,114	1,614	0,696	5,657**	0,010
Тривожність по відношенню до дорослих	4,155	0,305	2,963	0,535	7,118*	0,023
Ворожість по відношенню до дорослих	3,005	0,225	1,372	0,724	4,289*	0,035
Асоціальність	3,079	0,296	1,956	0,601	5,036*	0,029

поведінки за методикою «Карта Стотта», статистично значущих відмінностей не спостерігається.

Отже, із даних таблиці ми бачимо, що для дітей-сиріт характерні більш високі бали за шкалою брак довіри по відношенню до нових речей, людей ситуацій у порівнянні з дітьми з прийомних сімей і дітьми контрольної групи. Для значної кількості дітей-сиріт будь-які досягнення вартують величезних зусиль. Вони надмірно чутливі, вразливі, схильні до необґрунтованих, норовливих бажань, вимог, вчинків, які приховують. Емоційно депривовані діти відчувають недовіру до людей за винятком членів своєї мікрогрупи. Вони часто бувають заздрисними, надмірно критичними до інших, невдячними.

Також діти-сироти відрізняються симптомом підвищеної виснаженості, про що говорять більш високі бали за шкалою депресії (ослабленості, астенизації). Для групи дітей зі слабкою вираженістю даного симптому характерні перепади активності, зміна настрою. При помірній вираженості спостерігається схильність до роздратування, імпульсивності та фізіологічне виснаження. Сильна, дуже сильна, надзвичайно сильна форма вираженості симптому вказує на домінування емоційних станів тривожності, туги, апатії, депресивності, гострої форми асенізації. Високі показники за зазначеною шкалою зазвичай корелюються з високими балами за такими шкалами, як тривожність та ворожість по відношенню до дорослих, низька фізіологічна опірність стресу.

Більш високі показники середніх балів у дітей сиріт також спостерігаються за шкалами тривожності по відношенню до дорослих, ворожість по відношенню до дорослих та асоціальність. Для дітей зі слабкою вираженістю зазначених показників характерне прагнення переконатися чи люблять і приймають їх дорослі, але проявляє ситуативні форми їх неприйняття, наприклад, байдужість і відсутність зацікавленості в добрих відносинах з дорослими. Діти з помірною формою вираженості – звертають на себе увагу і перебільшено намагаються домогтися любові дорослого і визнання власної цінності при ворожому ставленні до нього, демонстрації провини, відкритого обвинувачення, непокори, власної незалежності. Сильна, дуже сильна та надзвичайно сильна форма вираженості симптому вказує на велике занепокоєння дитиною того, приймають її дорослі чи ні. Однак потреба у любові і прийнятті, поважному ставленні не задовольняється в силу парадоксальної поведінкової реакції, що проявляється у непокорі дорослому і некерованості поведінки, відкритою недоброзичливістю, неприязню, недружелюбністю, ігноруванням моральних норм у спілкуванні, думками, про те, що дорослий не має права втручатися у їхнє життя.

Отже, молодші школярі, які виховуються у школі-інтернаті відрізняються неспокоєм, невпевненістю в тому, чи цікавиться ними дорослі, чи люблять їх, що знаходить відображення у наступних симптомах: діти охоче виконують свої обов'язки, проявляють надмірне бажання вітатися з учителем, гостями, докучають своєю балакучістю та базіканням, часто й охоче показують свою симпатію і розташування, знаходять привід зайняти вчителя собою.

Другий симптомокомплекс, за яким діти шкіл-інтернатів молодшого шкільного віку відрізняються від дітей із загальноосвітніх шкіл, що свідчить про різні форми неприйняття дитиною дорослих і може бути початком не тільки ворожості, але й агресивності, є асоціальна поведінка. Ця форма дезадаптивної поведінки проявляється в тому, що діти іноді прагнуть, а іноді уникають вітатися з учителем, у відповідь на привітання можуть виражати злість або підозрілість, дуже мінливі у поведінці. Інколи вони навмисно погано виконують роботу, щоб привернути увагу дорослих. Також вони можуть бути неприязними, особливо коли захищаються від пропонуваних їм звинувачень, завжди на щось претендують і завжди вважають, що несправедливо покарані.

Отже, у нашому дослідженні найбільш значущими ознаками дезадаптивної поведінки виступили такі симптомокомплекси як: брак довіри по відношенню до нових речей, людей, ситуацій і депресія ($p < 0,01$) і тільки потім симптомокомплекс тривожності по відношенню до дорослих та ворожість по відношенню до дорослих ($p < 0,05$).

Заслуговують на увагу також прояви таких форм дезадаптивної поведінки як несприятливі умови середовища, сексуальний і розумовий розвиток, хоча статистично значущих відмінностей за цими показниками у групах дітей з різним рівнем емоційної депривації не спостерігається. Увага до цих показників пов'язана з тим, що вони ввійшли у число класифікаційних змінних, що прогнозують ступінь депривованості дитини.

Висновки. Отже, провівши дослідження проявів дезадаптивної поведінки в емоційно депривованих дітей молодшого шкільного віку за допомогою діагностування та спостережень, ми можемо констатувати, що спільною рисою характеристики розвитку депривованої дитини і його відмінністю від нормативного розвитку, ми виявили такі основні соціально-психологічні прояви дезадаптивної поведінки емоційно депривованих дітей молодшого шкільного віку:

- відсутність нормальної взаємодії з близькими дорослими, через що утруднюється процес соціально-педагогічної адаптації;

- низький рівень емоційної прихильності, що перешкоджає конструюванню моделі власного світу та світу оточуючих;

- високий рівень тривожності, що утруднює розвиток автономності та самоцінності;
- дефіцит у проявах емоційної близькості, любові і тепла, що перешкоджає відчуттю задоволення, комфорту та конструювання власного комфортного простору;
- яскраво виражена залежність від дорослого, що виражається в нездатності самостійно виконувати навіть нескладні завдання;
- дезорганізація поведінки, звичка покладатися на дорослих в складних ситуаціях;
- емоційна незахищеність, що провокує невпевненість у власних силах;
- невміння дітей визнати свою провину в конфліктній ситуації, розвиток орієнтації на зовнішній контроль;
- деформація системи внутрішньої регуляції, соціальних установок, референтних та ціннісних орієнтацій;
- емоційна ізоляція, що знижує шанси реалізації себе в партнерських відносинах в інтимно-особистісній сфері в дорослому житті;

– порушення емоційно-особового ставлення до життєвої перспективи.

Резюмуючи вищевикладене, необхідно наголосити на тому, що проблема дезадаптивної поведінки в емоційно депривованих дітей потребує раннього виявлення та профілактики. Негативні симптомокомплекси, сформовані на основі порушеного процесу адаптації, сприяють утворенню проблем в емоційній сфері дітей молодшого шкільного віку та заважають формуванню гармонійної особистості.

Профілактиці виникнення дезадаптивної поведінки повинні сприяти батьки, психологи, соціальні працівники та суспільство загалом. Її успішність залежить від здійснення соціально-психолого-педагогічного супроводу на кожному етапі процесу адаптації з врахуванням індивідуальних та вікових особливостей. Корекційні та розвивальні форми психологічного впливу на емоційно депривованих дітей в напрямку профілактики, адаптації та компенсації дезадаптивної поведінки повинні спрямовуватися на роботу з потребами дитини для компенсації виявлених нами симптомокомплексів.

ЛІТЕРАТУРА

1. Прихожан А.М., Толстых Н.Н. Психология сиротства. 2-е изд. Санкт-Петербург : Питер, 2005. 400 с.
2. Ахметова В.В. Эмоциональные и волевые нарушения у детей в условиях материнской депривации: монография. Казань : Бук, 2020. 162 с.
3. Бевз Г.М. Молода сім'я та замінний догляд за дітьми: адаптація чи етап життєвого циклу? Актуальні проблеми психології: збірник наукових праць Інституту психології імені Г.С. Костюка. Київ : Інформаційно-аналітичне агенство, 2016. том. X. Психологія навчання. Генетична психологія. Медична психологія. Вип. 28. С. 17-26.
4. Ярославцева И.В. Психическая депривация в детском и подростковом возрасте: учеб. пособие. Иркутск : Изд-во ИГУ, 2014. 190 с.
5. Беличева С.А. Превентивная психология в подготовке социальных педагогов и психосоциальных работников : учебное пособие. Санкт-Петербург : Питер, 2012. 336 с.
6. Kinley S. Place of orphans in society. *International Journal of Applied Psychoanalytic Studies*. 2008. № 1. P. 359-362.
7. Бережнова Л.Н. Предупреждение депривации в образовательном процессе : монография. Санкт-Петербург : Питер, 2007. 243 с.
8. Фурман А.В. Психодіагностика особистісної адаптованості: наукове видання. Тернопіль : Економічна думка, 2000. 197 с.
9. Мардахаев Л.В. Социальная педагогика : учебник. Москва : Гардарики, 2005. 269 с.
10. Robs M. Socialization of orphans. K. Dimlek. *Advances in child psychology*. New York : Today, 2001. 55 p.
11. Вильчинская Т.П. Психологические проблемы дезадаптации детей младшего школьного возраста. Москва : Московский открытый социальный университет, 2000. 27 с.
12. Кримчак Л.Ю. Адаптація учнів-сиріт до навчання : Метод. реком. для роботи соц. педагога в проф.-техніч. навч. закладі / Л. Ю. Кримчак. – Донецьк : ПП Кондрашкіна, 2011. 104 с.
13. Єрзакова Ю.Г. Соціально-психологічні засоби корекції дезадаптивної поведінки підлітків в умовах інтернатних навчальних закладів. Теоретичні і прикладні проблеми психології. 2014. № 3(35), С. 155-161.
14. Максимова Н.Ю. Основы психологии девиантной поведінки. Київ : Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2008. 439 с.
15. Александровский Ю.А. Состояние психической дезадаптации и их компенсация. Москва : Медицина, 1996. 135 с.
16. Мартиненко О.А. Корекція дезадаптивної поведінки молодших школярів. Хаків : Ранок, 2011. 176 с.
17. Лангмейер Й., Матейчек З. Психическая депривация в детском возрасте / пер. Г.А. Овсянникова. Прага : Авиценум, 1984. 334 с.
18. Назарова И.Б. Возможности и условия адаптации сирот. Социологические исследования. Москва : РАН, 2001. N 4. С. 70-77.

19. Suler J. Social adaptation of orphans in society. *International Journal of Applied Psychoanalytic Studies*. 2004. № 4. P. 359-362.
20. Раєвська Я.М. Особливості соціально-педагогічної адаптації дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, у прийомній сім'ї та школі. *Молодий вчений*. Львів, 2015. № 2(6). С. 431-434.
21. Рабочая книга школьного психолога / под ред. И.В. Дубровиной. Москва : Просвещение, 1991. 196 с.

REFERENCES

1. Prihojan A.M., Tolstyih N.N. (2005) *Psihologiya sirotstva* [The psychology of orphanhood]. 2-e izd. Sankt-Peterburg : Piter. 400 p. [in Russian]
2. Ahmetova V.V. (2020) *Emotsionalnye i volevyie narusheniya u detey v usloviyah materinskoy deprivatsii* [Emotional and volitional disorders in children under maternal deprivation]. Kazan : Buk. [in Russian]
3. Bezv H.M. (2016) *Moloda simia ta zaminnyi dohliad za ditmy: adaptatsiia chy etap zhyttievoho tsykladu?* [Young family and substitute child care: adaptation or life cycle stage?] *Aktualni problemy psikhologii: zbirnyk naukovykh prats Instytutu psikhologii imeni H.S. Kostiuka*. Kyiv : Informatsiino-analitychne ahenstvo, tom. Kh. *Psikhologhiia navchannia. Henetychna psikhologhiia. Medychna psikhologhiia*. Vyp. 28. p.p. 17-26. [in Ukrainian]
4. Yaroslavtseva I.V. (2014) *Psihicheskaya deprivatsiya v detskom i podrostkovom vozraste* [Mental deprivation in childhood and adolescence] : ucheb. posobie Irkutsk : Izd-vo IGU. [in Russian]
5. Belicheva S.A. (2012) *Preventivnaya psihologiya v podgotovke sotsialnykh pedagogov i psihosotsialnykh rabotnikov* [Preventive psychology in the training of social educators and psychosocial workers] Sankt-Peterburg : Piter. [in Russian]
6. Kinley S. (2008) Place of orphans in society. *International Journal of Applied Psychoanalytic Studies*. № 1. p.p. 359-362. [in English]
7. Berejnova L.N. (2007) *Preduprejdenie deprivatsii v obrazovatelnom protsesse* [Prevention of deprivation in the educational process] Sankt-Peterburg : Piter. [in Russian]
8. Furman A.V. (2000) *Psikhodiagnostyka osobystisnoi adaptovanosti* [Psychodiagnostics of personal adaptability] Ternopil : Ekonomichna dumka. [in Ukrainian]
9. Mardahaev L.V. (2005) *Sotsialnaya pedagogika* [Social pedagogy] Moskva : Gardariki. [in Russian]
10. Robs M. (2001) *Socialization of orphans*. K. Dimlek. *Advances in child psychology*. New York : Today. [in English]
11. Vilchinskaya T.P. (2000) *Psihologicheskie problemy dezadaptatsii detey mladshego shkolnogo vozrasta* [Psychological problems of maladjustment in primary school children]. Moskva : Moskovskiy otkryityiy sotsialnyiy universitet. 27 p. [in Russian]
12. Krymchak L.Yu. (2011) *Adaptatsiia uchniv-syrit do navchannia* [Adaptation of orphans to learning] : Metod. rekom. dlia roboty sots. pedahoha v prof.-tekhnich. navch. zakladi / L. Yu. Krymchak. – Donetsk : PP Kondrashkina. [in Ukrainian].
13. Ierhakova Yu.H. (2014) *Sotsialno-psikhologichni zasoby korektsii dezadaptivnoi povedinky pidlitkiv v umovakh internatnykh navchalnykh zakladiv* [Socio-psychological means of correction of maladaptive behavior of adolescents in boarding schools]. *Teoretychni i prykladni problemy psikhologii*. № 3(35), p.p. 155-161. [in Ukrainian]
14. Maksymova N.Yu. (2008) *Osnovy psikhologii deviantnoi povedinky* [Fundamentals of psychology of deviant behavior]. Kyiv : Vydavnycho-polihrafichnyi tsentr «Kyivskiy universytet». [in Ukrainian]
15. Aleksandrovskiy Yu.A. (1996) *Sostoyanie psihicheskoy dezadaptatsii i ih kompensatsiya* [The state of mental maladjustment and their compensation]. Moskva : Meditsina. [in Russian]
16. Martynenko O.A. (2011) *Korektsiia dezadaptivnoi povedinky molodshykh shkolariv* [Correction of maladaptive behavior of junior schoolchildren]. Khakiv : Ranok. [in Ukrainian]
17. Langmeyer Y., Mateychek Z. (1984) *Psihicheskaya deprivatsiya v detskom vozraste* [Mental deprivation in childhood] / per. G. A. Ovsyannikova. Praga : Avitsenum. [in English]
18. Nazarova I.B. (2001) *Vozmojnosti i usloviya adaptatsii sirot*. *Sotsiologicheskie issledovaniya*. Moskva : RAN, N 4. p.p. 70-77. [in Russian]
19. Suler J. (2004) Social adaptation of orphans in society. *International Journal of Applied Psychoanalytic Studies*. № 4. p.p. 359-362. [in English]
20. Raievska Ya.M. (2015) *Osoblyvosti sotsialno-pedahohichnoi adaptatsii ditei-syrit ta ditei, pozbavlenykh batkivskoho pikluvannia, u pryiomnii simi ta shkoli* [Features of social and pedagogical adaptation of orphans and children deprived of parental care in the foster family and school]. *Molodyi vchenyi*. Lviv, 2015. № 2(6). p.p. 431-434. [in Ukrainian]
21. *Rabochaya kniga shkolnogo psihologa* [School psychologist workbook] / pod red. I.V. Dubrovinoi (1991). Moskva : Prosveschenie. [in Russian]